

Наталія Кушнарєнко

БІБЛІОТЕЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

(СФЕРА ДІЯЛЬНОСТІ І ПРЕДМЕТ ВИКЛАДАННЯ)

Бібліотечне краєзнавство (БК) як один з пріоритетних напрямів професійної діяльності бібліотек регіонального рівня дедалі більше розвивається. Однак досі не розроблені його теоретико-методологічні засади, не визначене місце в професійній освіті.

Для уточнення сутності та внутрішньої структури БК (теоретичне осмислення [1, 2] розпочалося лише на початку 90-х років) потрібно уявити його як системне утворення, складову частину більшої метасистеми, виділити основні підсистеми та зв'язки між ними. БК виникло на перетині двох базових сфер - бібліотечної справи (галузі, що обслуговує) і краєзнавства (галузі, що обслуговується). Зв'язки між цими галузями забезпечують бібліотеки (виконують функцію посередника між краєзнавчими документами і споживачами краєзнавчої документної інформації, користувачами бібліотеки). БК відбиває певні ознаки обох метасистем, існує і розвивається у взаємодії з ними.

Питання про місце БК у базових галузях остаточно не визначене. Так, Н.Горбачевська розглядала його як один з видів краєзнавства [3, с. 88], К.Селіверстова та О.Талалакіна - як його організаційну форму [4, с. 55; 5, с. 7], Л.Макаренко - як частину краєзнавства, зумовлену специфікою бібліотечної справи [6, с. 13]. З одного боку, загальним об'єктом вивчення (забезпечення) є край, тобто певна місцевість (територія) у межах країни. А з іншого, таким спільним об'єктом для обох галузей є й бібліотека як локальний культурний феномен і як установа, покликана надавати населенню документи (інформацію, знання) про певний край, а також бібліотечна справа певного краю. Отже, можливе включення БК в обидві родові галузі.

У межах бібліотечного соціального інституту формується його основний суб'єкт та об'єкт - бібліотека, документні та інформаційні краєзнавчі ресурси, кадри, матеріально-технічна база, органи управління і преса. Теоретико-методологічні основи БК розробляють переважно бібліотекознавці та бібліографознавці, працівники бібліотек, вузів і училищ культури. Науковим підґрунтям є загальна теорія бібліотекознавства. Основний суб'єкт БК - місцева публічна бібліотека (універсальна наукова, обласна, районна, міська, сільська), яка сама може теж виступати об'єктом краєзнавчої діяльності, виконувати цю функцію з огляду на особливості історії, економіки, природи, науки, виробництва, культури, соціального життя регіону.

У БК відбиваються загальні закономірності обслуговуваної галузі. Краєзнавство «делегує» БК свій краєзнавчий зміст, структуру галузі, формує краєзнавчі потреби суспільства, які бібліотека покликана документно та інформаційно забезпечувати шляхом створення краєзнавчих фондів, бібліографічних і фактографічних банків даних (БД) про край, надання бібліотечних і небібліотечних послуг з краєзнавства. По суті краєзнавчі документи і краєзнавчі потреби користувачів бібліотеки є своєрідними «замінниками» забезпечувальної і забезпечуваної галузей і являють собою системотворний фактор БК. Якщо для інших сфер бібліотечної діяльності територіальна ознака є формальною, то для БК, що має комплексний характер, вона є сутністю.

Таксономічна природа краєзнавства зумовлена просторовою ознакою, пов'язаною зі змістовною. Слабо інституалізований, «урізаний» характер краєзнавства як галузі з неповною соціально-функціональною структурою, в якій більш-менш сформувалися підсистеми науки і практики, а підструктури освіти та управління ще чітко не визначені, з одного боку, приводять до незатребуваності окремих напрямів і ділянок БК, а з іншого - до розширення «поля» краєзнавчого впливу бібліотеки в державному й громадському секторах краєзнавства, на території краю в цілому.

Більшість фахівців зводять БК лише до практичної краєзнавчої діяльності [1, 2]. М.Щерба виділив у структурі БК дві відносно самостійні частини: багатопланову роботу бібліотек з первинними і вторинними краєзнавчими документами та вивчення свого краю. Однак прийняти таку структуру як вихідну, а тим більше як узагальнюючу, неможливо. Передусім тому, що в ній урівноважені і професійні, і непрофесійні види краєзнавчої діяльності бібліотек. Зведення однієї з її форм до самостійного напрямку не можна визнати правомірним. Структура БК (основні підсистеми: краєзнавча бібліотечна практика, наука про БК, підготовка кадрів, організаційно-управлінська діяльність, преса) відображає внутрішню структуру бібліотечної справи як базової галузі. Основною (базовою) підсистемою БК виступає практична краєзнавча діяльність бібліотек, а похідними від неї інфраструктурними підсистемами є дослідницька, освітня, організаційно-управлінська діяльність та преса. Саме ці інфраструктурні підсистеми БК «виходять» поза межі бібліотек - основних ланок, центру БК і локалізуються, крім бібліотек, у вузах, училищах, управліннях культури, міністерствах та ін.

Регіональність - це система ознак, яка включає: а) соціальне походження, викликане потребою суспільства, соціальних груп, окремих осіб у задоволенні «місцевих» потреб через бібліотеки; б) регіональний масштаб діяльності; в) відповідальність за збирання, зберігання і надання у громадське користування документів, забезпечення гарантованої доступності до них; г) фінансову та адміністративну приналежність бібліотеки даному краю. Краєзнавча функція бібліотек виступає як регіонально-особливий вияв загальнобібліотечних функцій.

Необхідно формувати краєзнавчий фонд, вести краєзнавчі каталоги й картотеки, створювати системи краєзнавчих бібліографічних посібників, обслуговувати читачів краєзнавчими й місцевими документами, здійснювати довідково-бібліографічне обслуговування та бібліографічне інформування, популяризувати краєзнавчі документи, проводити науково-методичну й науково-дослідну роботу з БК, організувати цю діяльність та керувати нею у межах окремої бібліотеки, в масштабах краю і поза ним. Бібліотеки втручаються і в сферу діяльності краєзнавчих спілок, архівів, музеїв, видавництва. Тому важливо створити систему краєзнавчої діяльності в кожній бібліотеці, забезпечити розвиток наукової, освітньої та управлінської підсистем БК.

Досвід кращих обласних бібліотек, що мають відділи краєзнавства, доводить, що саме тут якість краєзнавчої діяльності значно вища, ніж у бібліотеках, які їх не мають. Брак таких відділів спричинений, передусім, матеріально-технічними негараздами. Багатолітня практика публічних бібліотек Великої Британії, Австрії, Італії та інших країн з розвиненими краєзнавчими традиціями свідчить про те, що необхідно мати комплексний відділ краєзнавства.

У ЦБС можливе створення спеціальної групи з краєзнавства, сформованої з представників різних відділів на постійній чи тимчасовій основі. Бажано передбачити посаду менеджера з краєзнавства, який має вивчати «краєзнавчий ринок», координувати краєзнавчу роботу, а кожний співробітник повинен володіти теоретико-методичними основами БК. Отже, система краєзнавчих знань потрібна всім студентам бібліотечних факультетів. Назріла потреба в підготовці фахівців для цієї сфери, створенні нових спеціалізацій «бібліотекар-краєзнавець» і «бібліограф-краєзнавець».

Розпорошеність окремих аспектів БК у різних навчальних дисциплінах не сприяє засвоєнню студентами його як цілісної системи.

На початку 60-х років у Харківському державному інституті культури (ХДІК) уперше в Україні було запроваджено курс «Краєзнавча бібліографія». Його становлення і розвиток тісно пов'язані з І. Корнейчиком, який майже 15 років викладав цю дисципліну, опублікував ряд лекцій та посібників. Курс (18 - 36 год.) існував за

рахунок інших дисциплін. У ХДІК цей предмет викладався для всіх студентів бібліотечного факультету, незалежно від їхньої спеціалізації. Власне бібліотекознавчий напрям БК, тобто робота з формування краєзнавчих фондів і обслуговування читачів у цьому напрямі, не читався. Прогалину у викладанні якоюсь мірою було зліквідовано введенням у програму виробничої практики студентів завдання з БК та залученням до практичних занять бібліотечних працівників.

Наприкінці 80-х років стає очевидним, що відсутність налагодженої краєзнавчої підготовки у вузах суперечить потребам практики. Відокремлене викладання бібліотекознавчого та бібліографознавчого аспектів не відповідало комплексній спрямованості краєзнавчої роботи бібліотек.

Зважаючи на це, на початку 90-х років курс «Краєзнавча бібліографія» було розширено за рахунок кількох тем з проблем формування краєзнавчих фондів і обслуговування читачів з краєзнавства. У 1991/92 навч. р. на бібліотечному факультеті починає викладатися комплексний курс «Краєзнавча робота бібліотек» обсягом 30-48 год. (відповідно - на заочному та денному відділеннях). У навчальний план для спеціалізації «Бібліограф універсальних бібліотек» у 1992 р. було введено дисципліну «Краєзнавство» (52 год.).

Однак у курсі «Краєзнавча робота бібліотек» механічно було об'єднано бібліотечний і бібліографічний напрями краєзнавства, предметом викладання виступала лише практична підсистема БК. Отже, студенти не могли опанувати всю його систему.

Інтегрована навчальна дисципліна «Бібліотечне краєзнавство» передбачає не просто збільшення тем та обсягу годин (30 - 72, відповідно на заочному і денному відділеннях), а новий підхід до змісту краєзнавчої підготовки кадрів. Уперше предметом викладання є вся краєзнавча сфера бібліотечної діяльності, про яку йшлося вище. Вже розроблено й видано програму курсу [7], опубліковано два начальних посібники [3, 7]. Готується до друку підручник з курсу «БК» та ін.

Наявність такого курсу не виключає необхідності бібліографічних та бібліотечних краєзнавчих курсів для студентів-випускників. При цьому бажано враховувати регіональні та типологічні особливості бібліотек - заповідниць фахівців, номенклатуру майбутніх посад випускників, конкретну ділянку краєзнавчої діяльності в бібліотеці. Поглиблену краєзнавчу підготовку доцільно вести у межах спеціалізації «Краєзнавча діяльність бібліотек» (кваліфікація - бібліотекар-краєзнавець і бібліограф-краєзнавець).

Нині знання про краєзнавчу сферу бібліотечної діяльності нагромаджуються, розробляються її теоретичні основи у межах бібліотечної науки, формується нова наукова дисципліна - краєзнавче бібліотекознавство (напрями: бібліотечне і вузівське).

1. *Щерба Н.Н.* Библиотечное краеведение: сущность, внутренняя структура и внешние связи // Сов. библиотечное ведение. 1992. - № 5 - 6. - С. 67 - 76.
2. *Щерба Н.Н.* Краеведение и библиотека: сущность, внутренняя структура и внешние связи // Теоретико-методолог. проблемы библиотечно-библиогр. науки и практики: Межвуз. сб. науч. тр. - М., 1992. - С. 153 - 177.
3. *Горбачевская Н.Ф.* Библиотечное краеведение в системе организационно-методического руководства библиотеками РСФСР // Сов. библиотечное ведение. - 1980. - №5. - С. 85 - 95.
4. *Селиверстова Е.Т.* К проблеме создания единого краеведчес-

- кого фонда библиотек Украинской ССР // Краеведческая работа библиотек - фактор патриотического і интернаціонального виховання населення: Матеріали респ. наук. - практ. конф. працівників обл. б-к УРСР. - К., 1990. - С. 54 - 61.
5. *Талалакина О.И.* Краеведческая работа библиотек: Учеб. пособие по спецкурсу для студ.-заочн. библ. ф-та / Моск. гос. ин-т культуры. - М., 1973. - 94 с.
6. *Макаренко Л.Л.* Библиотечное краеведство в республике: стан і завдання в процесі перебудови, демократизації суспільного життя // Краєзнавча робота бібліотек - фактор патриотического і интернаціонального виховання населення: Матеріали респ.

наук.-практ. конф. працівників обл. б-к УРСР. - К., 1990. - С.13 - 29.

7. *Бібліотечне краєзнавство: Програма курсу для студентів бібліотечного факультету / Укл.: В.П.Богданова, Н.М.Кушнарєнко. - Х.: ХДІК, 1993. - 23 с.*
8. *Кушнарєнко Н.М. Історія бібліотечного краєзнавства в*

Україні: Навч. посібник для студентів вузів та училищ культури. - Х.: ХДІК, 1993. - 112 с.

9. *Кушнарєнко Н.Н. Краеведческая деятельность библиотеки: Учеб. пособие. - М.: Изд-во Моск. гос. ин-та культуры, 1994. - 90 с.*

Олена Куденко

КУРС «ОБСЛУГОВУВАННЯ В БІБЛІОТЕЦІ»

Незаперечна істина - випускники вищої школи мають поєднати глибокі фундаментальні знання і хорошу практичну підготовку, орієнтовану на конкретну галузь людської діяльності. У бібліотечній справі, зокрема, сьогодні неможливо чітко визначити вимоги до підготовки майбутніх кадрів, чим пояснюються численні підходи, і, відповідно, моделі підготовки спеціалістів.

Проаналізуємо останній варіант програми курсу «Обслуговування в бібліотеці» (читається в ХДІКу з 1992 р.), який є одним з основних у загальнопрофесійній підготовці студентів. Концептуальні положення про суспільну роль бібліотеки, її соціальні функції та побудову узгоджені згідно з процесом обслуговування, враховано найкраще з курсів «Робота з читачами», «Теорія і методика роботи з читачами», «Обслуговування читачів», де добре розроблені психолого-педагогічні аспекти читання.

Принциповою відмінністю цієї програми від попередніх є те, що ми розглядаємо процес бібліотечного обслуговування з позиції посилення його соціально-комунікативного аспекту, зміни спрямованості діяльності, визнання суб'єкт - суб'єктивних відносин користувача і бібліотечного працівника на основі аналізу процесів формування і функціонування інформаційних потреб користувача. Інформаційна функція бібліотечного обслуговування є системоутворюючою.

Методологічною основою пропонованої програми є системно-діяльний підхід, причому він застосовується не тільки при розгляді системи бібліотечного обслуговування на рівні елементів, різних підсистем, а й різних видів обслуговування. Тобто, будь-який вид обслуговування (інформаційний, довідково-бібліографічний та ін.), що реалізується в структурі системи бібліотечного обслуговування, є складовою цього процесу. Власне, правомірність подібного підходу підтверджує і рівень сучасного стану ресурсів системи бібліотечного обслуговування, що зумовлює об'єднання різних видів обслуговування в його структурі.

Мета курсу - сформувати системні знання про процеси обслуговування в бібліотечних установах. Це досягається розкриттям сутності феномену звернення людей до документів і інформації; виявленням закономірностей формування мотивів читання та інформаційних потреб; оцінкою можливостей бібліотек

щодо задоволення різноманітних інформаційних потреб і запитів; описується система обслуговування в бібліотечних установах різного типу та їх взаємозв'язок з іншими документально-інформаційними структурами; система обслуговування подається як динамічне співіснування різних ситуацій звернення користувачів бібліотеки до документів та інформації; викладається методика побудови систем обслуговування. Визначаються потреби у читанні, документах та інформації, їх задоволення з допомогою використання бібліотечних фондів, довідково-пошукового апарату, вторинних джерел інформації, каналів зв'язку з банками та базами даних різного призначення.

Практична основа курсу - оволодіння методами ідентифікації інформаційних потреб та їх вивчення, методикою вибору різних послуг, залежно від ситуації обслуговування, методикою побудови системи обслуговування в бібліотечних установах різного типу і виду.

Програма складається з таких розділів:

1. Організація читання в бібліотеці (теми: «Читання як суспільне явище», «Обслуговування в бібліотеці: організація, завдання, вимоги», організаційні форми обслуговування (стаціонарні, нестаціонарні форми та МБА).

2. Соціальна зумовленість читання в бібліотеках та інших документально-інформаційних структурах (теми, що висвітлюють різні аспекти формування, реалізації та вивчення інформаційних потреб: «Інформаційні потреби (загальна характеристика)», «Характеристика користувачів бібліотечно-інформаційних систем», «Вивчення інформаційних потреб і запитів». Простежується, як нове інформаційне середовище впливає на процес споживання інформації. На практичних заняттях студенти оволодівають методами вивчення і фіксації інформаційних потреб).

3. Методика бібліотечно-інформаційного обслуговування (теми: «Методика індивідуального обслуговування», «Методика масового і групового бібліотечно-інформаційного обслуговування». Будь-яка форма розглядається як структурний компонент системи бібліотечного обслуговування, відповідна або превентивна реакція системи обслуговування на запит користувача).

4. Обслуговування в бібліотечно-інформаційних структурах як система (теми: «Система обслуговування: загальна характеристика, склад, структура і взаємодія основних елементів», де розглядаються різні види систем, еволюція документальної системи, різні рівні сис-